

ФОРМИРАНЕ, ФУНКЦИОНИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ ПОНЯТИЯ В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС ПО ИСТОРИЯ

Павлина Иванова

ПГМЕТ „Ген. Иван Бъчваров“ – Севлиево

Резюме. Статията разглежда съвременната историческа епоха – от Първата световна война до днес, и свързаните с нея понятия и дискусии. Разглеждат се понятия и категории, които имат първостепенно значение за обективното представяне на тази действителност. Формирането на историческите понятия е от особена важност за цялостния процес на обучението по история. Авторът разглежда и анализира различни мнения за методическите изисквания към понятията в учебния процес по история, представени в методическата литература. Посочена е ролята на преподавателя при изясняване на учениците на съдържанието на нови понятия в съвременната история.

Ключови думи: история; урок; ученик; понятие; категория

Съвременната историческа епоха, началото на която свързваме с края на Първата световна война, предизвиква разнообразни дискусии, подтиква историка да провери конкретиката на понятийния набор. Масово влизат в употреба понятия като фашизъм, нацизъм, комунизъм, расизъм, антисемитизъм, милитаризъм. Определянето на характерните белези на историческите понятия дава възможност за привеждане на конкретни примери от историческата действителност. Понятийната мрежа винаги остава открита за доуточняване съобразно новата информация, получена от историческите източници. Това дава възможност за използването на различни подходи при анализирането на историческата действителност, съдейства за формиране и изграждане на нови представи за отминалите епохи. Понятийната мрежа на историческото познание в днешно време се влияе от процеси, свързани със съвременното обществено-икономическо развитие. Включването на нови понятия води до по-пространен научен анализ на социално-историческата действителност. За постигане на определени научни цели е наложително своевременно съобразяване на понятийния истори-

чески апарат с промените в обществената действителност. За обективното представяне на тази действителност, което е и основна роля на изследователя, първостепенно значение имат понятията и категориите. Те се явяват основата за разчитане и вникване в смисъла на човешкото съществуване и сложното битие на народите. Допускането на различни мнения и дискусии за миналото води до по-голяма достоверност на историческото познание. Историческият процес е всестранен, в същото време той е и цялостен, изразявайки по този начин завършена социална изява на човека. Развитие на комуникациите в съвременното общество извежда на преден план ново разбиране за реда на организацията му, ражда съвременната държава като различна по тип отпреди организация, отделя развитите държави като негови лидери с определено двигателни функции. Освен общи процеси в културата, които водят след себе си и съответен понятиен апарат, нашето съвремие има и общи тенденции, свързани със социално-икономическото развитие на света.

В структурата на теоретичните знания понятията са основно градиво. Чрез тях става възможно да се прониква в съществените признаци на историческите факти, в тяхната индивидуалност, да се овладеят закономерности и закони, да се осмислят връзките между явленията, да се систематизират знания. Историческата терминология ни помага да вникнем в миналото и правилно да го осмислим. Особено важно е овладяването на дадено понятие в процеса на познавателната дейност на ученика, защото в противен случай историческото знание би било неясно и недостъпно. Теорията трябва да бъде използвана от него като инструмент на познанието, тоест овладени са методите на познавателната дейност.

Формирането на историческите понятия е от особена важност за цялостния процес на обучението по история. От анализа на методическата литература става ясно, че съществуват различни мнения за методическите изисквания към понятията в учебния процес по история. Усвояването им според повечето изследователи изисква тяхната систематизация и съдържание, като връзката историческо време – историческо понятие – исторически факт е много ценна. В методическата литература се налагат както общоисторически, така частноисторически и социологически понятия. Съществуват различни мнения по въпроса за критериите, класификацията, равнищата на овладяване на учебния материал по класове, както и различни модели на изграждане на система от понятия. Надграждането и обогатяването на съдържанието на понятията в различните степени на образователния процес по история е гаранция за разширяване на общата и специална историческа култура на учещите се. Начините и средствата за формиране на понятията и използването им от учениците зависят от самия преподавател, неговият разказ е обогатен с различна понятийна

характеристика. В интерпретацията на историческите събития и явления той разкрива учебното съдържание по съответната тема, но и допринася учениците да си изградят умения да разкриват историческите процеси. В множеството научни разработки по проблема за историческите понятия се внимава по осъвременяване на понятийния апарат, което е свързано и с развитието на историческите изследвания.

При първоначалното формиране на историческите понятия ученикът разпознава отделни части и признаци на битийното си съществуване в конкретно реализираща се социална дейност, като различните периоди имат различни съдържателни изменения. Историческите понятия като словесно изразение се възприемат в качеството си на определени представи, които имат многозначно и строго индивидуално присъствие в поведенческата дейност. В съществуващите понятия е „записана“ определена информация за тях от изминали епохи.

Следвайки последователността, учениците трябва да увеличават своите познания, една значителна част от което минава през анализ на отделни исторически събития, факти и явления. Опознаването им чрез конкретни, общи, прости и сложни понятия изгражда нов тип връзки чрез представените образи за миналото или за днешното им състояние, съобразно личните качества и възможности на учениците. Така, без да има наличие на оптимални условия за формиране на историческите понятия, учениците получават конкретен израз в своя опит за овладяване на обществено-историческата действителност. Със своите действия, свързани с разпознаването и свойствата на историческите факти и явления, ученикът изгражда собствено отношение и поведение от гледна точка на поставените от него цели. По този начин историческите понятия, произтичащи и свързани със социалния опит, играят роля не само на ориентир, но и на база за реализация на собственото си битие.

От особено значение на процеса за формиране на историческите понятия е тяхната идентификация. Наименованията на едни или други исторически понятия съдържат в себе си определен тип избирателност, която с течение на времето трудно може да бъде анализирана подробно. Колкото и да е вярно твърдението, че не е важно с какви думи се означава дадено явление, тъй като думата, като езиков знак, няма външно сходство с означавания факт, думите не са случайни или произволни, както и същността, която е свързана с някаква степен с външни и вътрешни признаци, отразяващи факти и събития.

Формирането и развитието на понятията в обучението по история е продължителен, сложен и противоречив процес. Той касае както класификацията на понятията, систематизацията и диференциацията, така и въпроси за тяхната практическа употреба при програми, дидактически

средства и конкретна методика на преподаване. Наблюдава се положителна тенденция за основите, от които се извлича понятийният контингент в обучението по история. На първо място, използваните понятия определят разбирането, светоусещането на учениците за същината на историческия процес. На второ – основите на понятийната система не се извличат от готови формулировки на темите и програмите, а са очертани предварително. Успоредно с това е налице единно мнение по тезата, че изграждането на историческите понятия е краен резултат от цялостната работа на училищното изучаване на историята.

При формиране на исторически понятия ръководно начало трябва да бъде, че успешно е това условие, при което учениците овладяват напълно съдържанието на понятията и обема и осъзнават неговите връзки отношения с други понятия; овладяват умения да оперират с понятията при решаване на учебни и практически задачи. Наред с това е важно учителят да познава изискванията към процеса на формиране на понятията, да знае най-важното равнище, което трябва да постигне ученикът при завършване на курса на обучение, да познава основните етапи, през които преминава развитието на понятията, и моментите, които трябва да се обогатяват и развиват. Учителят трябва правилно да подбира способите за формиране на понятията, методите и подходите, които осигуряват оптимално отделяне на съответните признаци, връзки. Отношение към работата на формиране на понятията възниква при наличие на положителни мотиви. Необходимо е след формирането на понятия да се осигури възможността за упражнения на уроците с цел да се изградят умения и да оперират с понятия при решаване на самостоятелни задачи. Това води към необходимостта учителят да познава и методиката за самостоятелна работа. Положително в работата би било и осъществяването на междупредметни връзки и по отношение на понятията.

Анализирайки историческите събития в учебния процес, се наблюдава определена устойчивост по отношение на наименованията, които имат смисъл и съдържание и могат да бъдат подложени на подробно проучване. Обозначението на всяко понятие в процеса на всяко научно изследване е условно и се отнася към описаните анализи и не се свързва конкретен исторически източник. Съдържанието му обаче характеризира историческото събитие с всички признаци, отношения и историческа реалност. Всяко възстановяване на съдържанието на историческите понятия е насочено към разкриване на същностните изследователски мнения, потвърждаващи или отричащи част от историческите знания, за да изразят съгласие или не с получените резултати. Интерпретативното предизвикателство на изследователя е основният фактор, който търси нови познавателни стойности. Анализирайки историческите източници, получаваме информация за раз-

криване генезиса, спецификата и особеностите на историческите понятия. Разнообразните събития, изиграли ролята на исторически източник, осигуряват възможности за интерпретации на действителни признаци и отношения, регистрирани от човека. Насочването на изследователя към първоизточниците, които се отнасят за съответните събития, играе решаваща роля за наименованието на историческите понятия. Класификацията на историческите понятия посредством източници показва и друг тип зависимости на тяхното формиране. Историческите събития и процеси съществуват в различни пространствено-времеви характеристики и се проявяват в разнородни структури. Историята на обществото включва многобройни събития и явления, които, сами по себе си, представляват съвкупност от прости и сложни факти в непрекъснатото историческо развитие. Простите историографски факти дават възможност лесно да се разграничат основните черти на тяхната същност, но за сложните историографски факти не може да се каже същото.

Разгадаването на смисъла и съдържанието на историческите понятия се отнася към определени зависимости, които следват от първоначалната историческа информация за събитията и явленията, от отчитането на отношението на действащата понятийна мрежа спрямо съдържанието на преходните общества, от характера на исторически знания, които отразяват изследваната действителност и попълват историческите понятия. Степента на приемственост на понятийния апарат, неговото обогатяване и развитие зависи от качеството на информацията, чрез която се обособяват преди всичко същността и съдържанието на историческите факти и събития. Подборът на исторически факти се извършва на основата на различни критерии. Възстановяването на историческата действителност включва присъщите исторически явления и събития, съдържателни връзки, страни и отношения в такава степен, в каквата изследователят е преценил за автентични и вероятни.

Констатирането на връзката между формирането на историческите понятия, от една страна, и източниците, простите и сложните историографски факти, от друга, маркират само някои основни връзки и взаимодействия на многофакторния процес на съществуване на терминологията в историческото познание.

Събитията, фактите и явленията в реалната историческа действителност не могат да съществуват без външни и вътрешни признаци и белези. Нарушеният баланс между външни и вътрешни белези води до нереално отразяване на миналото в случаите, когато имаме превес на един от тях. Реализацията на единството на вътрешни и външни страни на историческите понятия дава вярна и пълна информация за обектите в историческата действителност. Значителна част от изходните исторически понятия са основополагащи, водещи и определящи за важни събития и явления от

действителността. Разгледани от гледна точка на историческата етимология, една голяма част от понятийния набор за съответен период допълва теорията на историческата наука.

Новосформираните понятия в историческото познание се отличават по степен на общност и специфика на съдържателната им насоченост. Те разкриват определена същност на събитията и явления откъм особени признаци и свойства, в които се преплитат традиционни с инцидентни и неповтарящи се действия на дейности в историческия процес. Структурата на тези понятия включва по-особени „пластове“ от емпирични данни, резултат от протичане на дейности с различно присъствие на случайността. Новите понятия отразяват определен вид специфика в реализацията на историческите явления.

Формирането, функционирането и развитието на историческите понятия в учебния процес по история обхващат един конкретен тематичен цикъл, анализиращ историческите понятия откъм форми и начини на употреба в училищното историческо образование и по най-нова обща история, в частност. В съвременната история навлизат много нови понятия, чието съдържание трябва да е изяснено на учениците, за да бъдат те подготвени за предизвикателствата на нашето време. Тази задача стои пред нас, преподавателите по история, в реализирането на целия курс на училищно историческо образование.

ЛИТЕРАТУРА

- АНДРЕЕВ, М., 1987. *Дидактика*. София: Народна просвета.
- АНДРЕЕВ, М., 2001. *Процесът на обучението*. София: Св. Климент Охридски
- БЯДЖИЕВ, Г., 2003. Спорни въпроси на гражданското образование при обучението по история. *История, 2003, бр. 1 – 2*.
- БУДИНОВ, Св. 1998. За историята и нейната дидактика. *История, 1998, 2*.
- БУДИНОВ, Св., 1994. Дидактически проблеми на историята. *История, 1994*.
- ВЕЛИКОВ, В. (в съавторство), 2000. Методологически и методически изисквания към понятията в обучението по история. В: *Професионализъм и квалификацията на учителите. Историческото познание и обучението по история*. Варна.
- ВЕЛИКОВ, В., 2007. Понятийният апарат в историческото познание. В. Търново: Фабер.
- ГРЕЪМ, К. & СМИТ, А., 1997. *Алтернативни стратегии на преподаване и учене*. София.

- ГЮРОВА, В. и др., 2006. *Интерактивността в учебния процес*. София: Агенция Европрес.
- ДЕЛИБАТОВА, В., 2002. *Оценяването на учениците (дидактически аспекти)*. В. Търново: Фабер.
- КУШЕВА, Р., 2005. Дидактически и технологични аспекти на приложението на ИТ в обучението по история. *Диалогът в историята*, 2005.
- ТОДОРОВ, Ю., 1994. Дидактика на историята и обективизация на обучението. *История*, 1994, кн. 4/5.
- ШОПОВ, Й. 1996. *Методика на обучението по история. Теория и образователни технологии*. Благоевград: Неофит Рилски.

REFERENCES

- ANDREEV, M., 1987. *Didaktika*. Sofia: Narodna prosveta.
- ANDREEV, M., 2001. *Protsesat na obuchenieto*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- BYADZHIEV, G., 2003. Sporni vaprosi na grazhdanskoto obrazovanie pri obuchenieto po istoria. *Istoriya - History*, 2003, br. 1 – 2.
- BUDINOV, Sv., 1998. Za istoriyata i neynata didaktika. *Istoriya - History*, 1998, 2.
- BUDINOV, Sv., 1994. Didakticheski problemi na istoriyata. *Istoriya - History*, 1994.
- VELIKOV, V. (v saavtorstvo), 2000. Metodologicheski i metodicheski iziskaniya kam ponyatiyata v obuchenieto po istoriya. V: *Profesionalizam i kvalifikatsiyata na uchitelite. Istoricheskoto poznanie i obuchenieto po istoriya*. Varna.
- VELIKOV, V., 2007. *Ponyatiyniyat aparat v istoricheskoto poznanie*. V. Tarnovo: Faber.
- GREAM, K. & SMIT, A., 1997. *Alternativni strategii na преподаване i uchene*. Sofia
- GYUROVA, V. i dr. 2006. *Interaktivnostta v uchebniya protses*. Sofiya: Agentsiya Evropres
- DELIBATOVA, V., 2002. *Otsenyavaneto na uchenitsite (didakticheski aspekti)*. V. Tarnovo: Faber.
- KUSHEVA, R., 2005. Didakticheski i tehnologichni aspekti na prilozhenieto na IT v obuchenieto po istoriya. *Dialogat v istoriyata*, 2005.
- TODOROV, Yu., 1994. Didaktika na istoriyata i obektivizatsiya na obuchenieto. *Istoriya - History*, 1994, kn. 4/5.
- SHOPOV, Y. 1996. *Metodika na obuchenieto po istoriya. Teoriya i obrazovatelni tehnologii*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.

FORMATION, FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF HISTORICAL CONCEPTS IN THE TEACHING PROCESS OF HISTORY

Abstract. The article examines the modern historical epoch - from the First World War to the present day, and the related concepts and discussions. Concepts and categories that are of paramount importance for the objective representation of this reality are considered. The formation of historical concepts is of particular importance for the overall process of teaching history. The author considers and analyzes different opinions about the methodological requirements towards the concepts in the teaching process in history, presented in the methodological literature. The role of the teacher in clarifying to students the content of new concepts in modern history is pointed.

Keywords: history; lesson; student; concept; category

✉ **Pavlina Ivanova**

Senior Teacher in History and Civilisations

“Gen. Ivan Bachvarov” Vocational High School of Mechanical and Electrical Engineering
3, Nenko Iliev St.

5400 Sevlievo, Bulgaria

E-mail: pufa_ivanova@abv.bg